

Rizikos suvokimas: sociologinė konceptualizacija ir visuomenės nuomonės tyrimo metodologinės prielaidos

AISTĖ BALŽEKIENĖ

Kauno technologijos universitetas, Sociologijos katedra, K. Donelaičio g. 20-510, LT-44239 Kaunas

El. paštas: aiste.balzekiene@ktu.lt

Šiame straipsnyje pateikiamos rizikos suvokimo visuomenėje empirinio tyrimo metodologinės prielaidos, kurios yra pagrįstos sociologinėmis rizikos teorijomis pabrėžiant ekologinių ir technologinių rizikų suvokimą. Rizikos suvokimo sociologinė konceptualizacija bei empiriniai tyrimai akcentuoja *subjektyvius, intuityvius* vertinimus, kurie lemia visuomenės atsaką į įvairių technologijų keliamas grėsmes.

Straipsnyje aptariamos pagrindinės socialinės teorijos, analizuojančios rizikos suvokimą, bei jų dimensijos: mikro- ir makrolygmens, individualizmo ir struktūralizmo, objektyvizmo ir konstruktyvizmo. Visuomenės nuomonės tyrimo metodologinis modelis yra struktūruojamas pagal objektyvius ir subjektyvius veiksnius, lemiančius rizikos suvokimą, pabrėžiama kontekstinių klausimų reikšmė. Pateikiama tyrimo indikatorių struktūra, kuria siekiama atskleisti rizikos suvokimą klimato kaitos, branduolinės energetikos ir genetiškai modifikuotų organizmų klausimais.

Raktažodžiai: rizikos suvokimas, ekologinė ir technologinė rizika, rizikos visuomenė, visuomenės nuomonės tyrimo metodologija

ĮVADAS

Šio straipsnio tikslas, integruojant rizikos sociologijos ir aplinkosaugos sociologijos teorijų prielaidas, – pateikti metodologinį empirinio rizikos suvokimo visuomenėje tyrimo modelį, kuriuo pagrįstas RINOVA¹ projektas.

Rizikos sąvoka pirmiausia buvo vartojama tiksliauose moksluose apibūdinant nepageidautino įvykio tikimybę (Strydom 2002). Tačiau tikimybių analizė neatsižvelgia į *netikrumo* ir *neapibrėžtumo* dimensijas, kurios yra glaudžiai susijusios su technologijos plėtra, be to, rizikos ekspertinė samprata į savo prognozes neįtraukia žmogiškosios klaidos galimybes. Sociologai atkreipė dėmesį, kad reikia skirti ekspertinį rizikos vertinimą nuo visuomenės rizikos suvokimo (Strydom 2002: 2–3), o daugelis šiuolaikinių sociologų įvardija riziką kaip naują modernios visuomenės elementą.

Reikėtų atkreipti dėmesį į sąvokų „rizika“, „grėsmė“ ir „pavojus“ vartojimą². Atrodytų, kad šie terminai nusako tą pačią objekto savybę (pvz., pavojinga technologija, rizikinga technologija, grėsminga technologija). Pasak anglų sociologo Anthony Giddenso (1999: 2), rizika ir pavojus nėra tas pats. Autoriaus manymu, rizika nusako pavojus, kurie yra aktyviai vertinami

¹ Straipsnis parengtas kaip dalis RINOVA („Rizikos suvokimas, viešoji komunikacija ir inovatyvus valdymas žinių visuomenėje“) prioritetinio mokslinių tyrimų projekto, 2007–2009 m. vykdomo pagal sutartį su Valstybiniu mokslo ir studijų fondu (Nr. C-10/2007 bei C-10/2009).

² Angl. *risk, threat, danger*.

atsižvelgiant į ateities galimybes, t. y. rizika turėtų būti svertas normalizuoti ir valdyti ateitį. Tarp terminų „rizika“ ir „pavojus“ yra subtilių semantinių skirtumų, ir nors jie abu apibūdina tam tikro įvykio neigiamos pasekmės galimybę, sociologinėje rizikos teorijoje (Beck 1992; Douglas ir Wildavsky 1982; Douglas 1992) jie vartojami kaip skirtingas reikšmes turintys terminai.

Giddensas (1999: 3) išskiria dvi rizikos rūšis: *išorinę riziką*, kylančią dėl gamtos ir tradicijų pastovumo, bei *dirbtinę riziką*³, sukurtą dėl besiplečiančio žinojimo poveikio pasauliui ir nusakančią situacijas, kurioms spręsti žmonija neturi istorinės patirties. Dirbtinė rizika apibūdina daugelį ekologinių rizikų, kylančių dėl neribotos technologinės plėtros. Giddenso knygos *Sociologija* lietuviškame vertime (2005) *manufactured risk* verčiama kaip *technogeninė rizika*. Šis terminas priimtinas apibūdinant antropogeninių priežasčių sukeltas technologines ir ekologines rizikas: „Mes ėmėme mažiau nerimauti dėl to, ką gamta gali mums padaryti, bet daugiau dėl to, ką mes padarėme gamtai. Tai žymi perėjimą nuo išorinės rizikos prie dirbtinės rizikos dominavimo“ (Giddens 1999: 3).

Giddensas mano, kad per *rizikos sampratos* prizmę galima nagrinėti globalizacijos procesus, nes globalizacijos nulemtuose pokyčiuose iškyla naujos rizikos formos, kurios skiriasi nuo egzistavusių ankstesniais laikais. Ankstesnės rizikos formos pasižymėjo aiškiais priežastimis ir žinomais padariniais, tačiau dabartiniai rizikos veiksniai yra nenuspėjami, o jų pasekmės – neapibrėžtos (Giddens 2005: 74). Grėsmės, kurias sukelia žinių bei technologijų poveikis gamtai, Giddensas įvardija taip *technogeninę riziką* bei pažymi, kad šiuolaikinėse visuomenėse daugelis grėsmių aplinkai ir sveikatai yra technogeninės rizikos atvejai (ten pat: 75).

Šiuolaikinėse visuomenėse *rizikos* koncepcija tapo daug svarbesnė negu *pavojus* ankstesnėse visuomenėse (Douglas 1992). Modernių rizikų (susijusių su žmogiškosios veiklos padariniais) iškilimą lėmė svarbūs socialiniai, ekonominiai bei ekologiniai pokyčiai, kuriuos tiria šiuolaikinės sociologinės teorijos. Skarderudas (2001: 335) teigia, kad rizika – „labai moderni sąvoka, nes ateitį įtraukia į dabartį. Mes *dabar* svarstome apie riziką, į kurią pakliūsime po įvyksiančių pokyčių. Tai moderni sąvoka ir todėl, kad neatsieta nuo kosmologijos. Ji susijusi su protu ir mūsų apskaičiuojančių bei prekiaujančių individų vaidmeniu“.

Analizuojant riziką svarbus yra *ontologinis klausimas*: kas yra rizika? Ar tam tikro objekto keliami rizika yra objektyvi to objekto savybė, ar subjektyvi, kintanti priklausomai nuo konteksto? (Krimsky 1992: 19). Tiek objektyvistinė, tiek subjektyvistinė rizikos samprata turi šalininkų sociologinėje teorijoje. Tačiau, nors rizikos suvokimo tyrimų pradininkai (Fischhoff et al. 1978⁴; Slovic 1987), remdamiesi psichometrine paradigma, perteikė reliatyvistinę, arba objektyvistinę, rizikos sampratą, vėlesniuose sociologiniuose rizikos sampratos teoriniuose bei empiriniuose tyrimuose (Douglas ir Wildavsky 1982; Douglas 1992; Beck 1992; Giddens 2000 ir kt.) ima vyruoti nuostata, kad rizika yra socialinis konstruktas. Kaip pažymi Thompson ir Wildavsky (1982⁵), rizika, nors ir turi šaknų gamtoje, yra neišvengiamai pavaldi socialiniams procesams.

Socialinė rizikos teorija nagrinėja rizikos nustatymo, suvokimo bei valdymo problemas. Kaip nurodė švedų sociologė Britt-Marie Drottz-Sjoberg (1997: 73–75), yra du rizikos interpretacijos būdai: 1) rizika kaip fizinė pavojingų technologijų savybė, 2) rizika kaip socialiai sukurta, pabrėžiant tai, kad rizikos nustatymas, įvertinimas ir suvokimas negali būti laisvas

³ Angl. *manufactured risk*.

⁴ Pataisytas leidimas Fischhoff et al. 2000.

⁵ Cituoja Krimsky 1992: 19.

nuo vertybių. Pirmasis požiūris būdingas rizikos analizei gamtos moksluose, o antrasis – socialiniams tyrėjams, siekiantiems analizuoti rizikos suvokimo socialinį aspektą.

Rizikos suvokimas, pasak Slovico (1987: 280), – tai intuityvus pavojų, kylančių iš technologijų, vertinimas. Šioje sampratoje svarbus akcentas yra *subjektyvūs, intuityvūs* grėsmių vertinimai, kurie lemia, koks bus visuomenės atsakas į naujas technologijas, ar technologijos bus priimtos ar atmestos, kaip visuomenė vertins tolesnes technologinės plėtros perspektyvas.

SOCIOLOGINIŲ RIZIKOS TEORIJŲ KLASIFIKACIJA

Rizikos sociologija – gana nauja socialinės teorijos sritis, todėl nėra bendros sociologinių rizikos teorijų klasifikacijos. Suformuluoti integralią rizikos teorijų klasifikaciją yra problemiška dėl egzistuojančių įvairių rizikos interpretavimo aspektų, kuriuos sunku sujungti į koherentišką teorinį modelį. Čia pateiksime keturias rizikos teorijų klasifikacijas, kurios neprieštarauja viena kitai, tačiau atspindi skirtingus rizikos sociologinės interpretacijos išeities taškus.

Anglų sociologas Jonathanas Gabe'as (1995) siūlo sugrupuoti rizikos teorijas pagal analizės mastą: išskiriamos *mikrolygio* teorijos, analizuojančios individualų rizikos suvokimą bei visuomeninio ir ekspertinio rizikos suvokimo skirtumus, ir *makrolygio* teorijos, tyrinėjančios institucijų vaidmenį vertinant riziką, taip pat žiniasklaidos vaidmenį formuojant informaciją apie riziką. Nepaisant tokios galimos takoskyros, svarbiausios rizikos sociologijos teorijos įtraukia tiek mikro-, tiek makrolygį savo argumentuose, taigi šis skirstymas būtų naudingesnis empirinėms objekto studijoms.

Australų sociologė Lupton (1999) siūlo skirstyti rizikos teorijas pagal konstruktyvistines prielaidas. *Realistinio požiūrio* besilaikančios teorijos teigia, kad rizika yra objektyvi ir moksliskai pamatuojama. Šiai pozicijai atstovauja kognityviniai mokslai bei psichometrinė paradigma. Kita teorinė kryptis teigia, kad objektyvi rizika egzistuoja, tačiau ji yra perteikiama socialiniais ir kultūriniais procesais. Tokį požiūrį Lupton įvardija kaip *silpną konstruktyvizmą* ir priskiria jam kultūrinės rizikos teorijas (Douglas 1982, 1986, 1992) bei rizikos visuomenės ir reflektyvios modernizacijos teorijas (Beck 1992, 1995; Giddens 2000, 2002). Opozicija realistinėms teorijoms įvardijama kaip *stiprus konstruktyvizmas*, kuris teigia, kad niekas pats savaime nėra rizika ir kad rizika yra socialiai, istoriškai ir politiškai konstruojama. Galime pastebėti, kad šios klasifikacijos trūkumas yra tas, kad atsižvelgiama tik į vieną rizikos analizės aspektą, tai yra, ar egzistuoja objektyvi rizika, ar rizika yra konstruojama sociokultūrinių procesų metu, ir neatsižvelgiama į tokius rizikos analizės aspektus, kaip institucinių susitarimų reikšmingumas arba racionalumo lygis pasirenkant riziką (Lupton, 1999).

Vokiečių sociologas Ortwinas Rennas (Hannigano 1995: 96) siūlo dvi rizikos teorijų klasifikavimo dimensijas. Pirmoji – *individualistinės* teorijos, teigiančios, kad rizika yra individualiai pasirenkama, yra priešingos *struktūralistinėms* teorijoms, kurios analizuoja institucijų vaidmenį pasirenkant riziką. Antroji dimensija – *objektyvistinės* teorijos, pagal kurias, rizika yra objektyvi bei stebima; joms priešingos *konstruktyvistinės* teorijos, kurios suvokia riziką kaip socialinį darinį. Kaip matome, antroji dimensija atitinka Lupton rizikos teorijų klasifikaciją. Konkreti teorija nebūtinai užima ekstremalią poziciją abiejose dimensijose, ji gali būti ir tarpinė.

Ketvirtasis rizikos teorijų klasifikavimo pasiūlymas – išeities pozicija laikyti racionalų veiksmą. Vokiečių sociologas Carlo Jaegeris ir kiti (2001) išskiria dvi rizikos teorijų rūšis: 1) *racionalaus pasirinkimo* teorijos, aiškinančios riziką pagal racionalaus veikėjo ir racionalaus veiksmo paradigmą; 2) kultūrinė teorija (Douglas 1982, 1986, 1992), rizikos visuomenės ir reflektyvios modernizacijos teorijos (Beck 1992, 1995; Giddens 2000, 2002) bei sistemų

teorija (Luhman, 1993), oponuojančios racionalaus pasirinkimo teorijoms. Ši klasifikacija skiriasi nuo trijų anksčiau paminėtų tuo, kad neišskiriama dimensija su priešingomis pozicijomis apie riziką. „Opozicija racionalaus pasirinkimo teorijai“ nereiškia, kad šios teorijos rizikos pasirinkimus laiko neracionaliais. Tiesiog jos analizuoja riziką platesniame kontekste, kuriame racionalus pasirinkimas yra tik vienas iš elementų.

Apibendrinami minėtas rizikos teorijų klasifikacijas išskirsime keturias dimensijas, pagal kurias galima kategorizuoti sociologines rizikos suvokimo teorijas:

- 1) mikro- vs. makro-;
- 2) individualistinės vs. struktūralistinės;
- 3) objektyvistinės (realistinės) vs. konstruktyvistinės;
- 4) racionalaus pasirinkimo vs. opozicinės (įtraukiančios kitus veiksnius).

Rizika svarbi socialiniuose moksluose ne tik kaip antropogeninių priešasčių, lemiančių ekologines problemas, analizavimo matas. Rizikos samprata galima atskleisti socialinių struktūrų, institucijų, vertybių pokyčius šiuolaikinėse visuomenėse. Grove-White (1997: 53–58) aptaria, kaip ekologinės rizikos bei visuomenės tikėjimas mokslo žiniomis yra įtvirtinti platesnėje šiuolaikinėje socialinėje bei kultūrinėje realybėje:

1. *Kontekstas*. Globalizacijos, liberalizacijos ir decentralizacijos procesai, nors ir turi daug naudos, tačiau kartu sukuria naujas nerimo ir nesaugumo formas, kurių įtaka žmonių identitetui nenuspėjama. Tokios ekologinės rizikos, kaip industrinė tarša ar globalus klimato atšilimas, yra vizualūs pašalinių efektų, kuriuos sukėlė globaliniai ekonominiai pokyčiai, simboliai.

2. *Reguliavimo schema*: nors rizikos valdymo kontekstas ir kinta, oficialūs rizikos valdymo mechanizmai išliko iš ankstesnės industrinės eros.

3. *Sutartyų „apribojimų“ plėtojimas*. Dauguma ginčų mokslo, politikos ir rizikos srityje atspindi įtampą tarp, viena vertus, visuomenės nerimo dėl fizinių ir socialinių technologinės plėtros pasekmių, kita vertus, oficialių rizikos reguliavimo mechanizmų. Iš čia kyla visuomenės nepasitikėjimas oficialiais ekspertais.

4. *Visuomenės nepasitikėjimas*. Oficialioji politika, kaip ir kai kurie mokslininkai, teigia, kad visuomenės susirūpinimas įvairiomis ekologinėmis rizikomis yra iracionalus, dėl to kyla visuomenės nepasitikėjimas mokslu.

5. *Nauji sprendimai*. Būtinios institucinės naujovės, įtraukiančios tiek socialinius, tiek ir tiksluosius mokslinius mąstymo būdus, kad būtų sukurti tvirtesni netikrumo ir neapibrėžtumo politiniai sprendimai.

Toliau pateikiamas rizikos suvokimo empirinio tyrimo metodologinis modelis, kuris remiasi teorinėmis rizikos suvokimo sociologinės analizės paradigmomis.

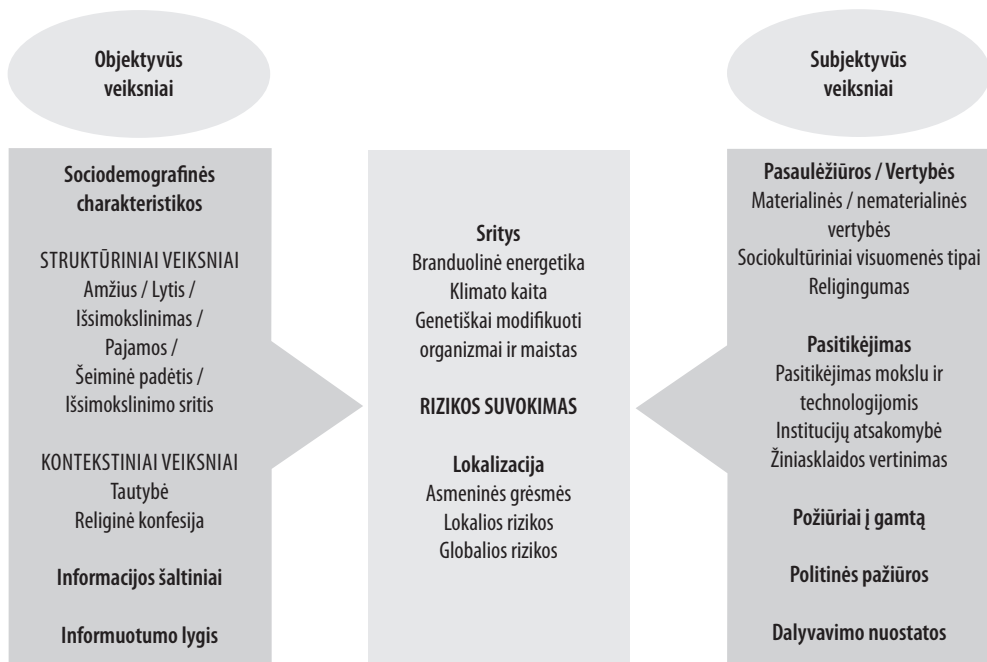
RIZIKOS SUVOKIMO VISUOMENĖJE TYRIMO METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Apžvelgėme rizikos sampratos socialinėse teorijose prielaidas, kurios leidžia formuluoti pagrindinius technogeninių rizikų socialinio suvokimo Lietuvos visuomenėje empirinio tyrimo metodologinius principus. Šiame poskyryje pristatomas tyrimo metodologinis modelis, susiejantis konceptualius blokus su teorinėmis prielaidomis.

Tiriant rizikos suvokimą tikslingiausia taikyti kompleksinį tyrimo modelį, t. y. naudoti tiek kiekybinius, tiek kokybinius tyrimo metodus, kurie padėtų atskleisti ne tik vidinę rizikos suvokimo struktūrą, bet ir išorinių veiksnių, tokių kaip žiniasklaidos, pilietinės visuomenės vaidmuo, politinių procesų, įtaką. Tačiau šiame straipsnyje pateikiamas tyrimo modelis yra orientuotas į visuomenės nuomonės empirinį tyrimą ir pagrįstas kiekybinės metodologijos prielaidomis.

Kiekybinė metodologija leidžia iš įvairių kompleksinio rizikos suvokimo aspektų išskirti vyraujančius socialinėje sąmonėje. „Supaprastintas paveikslas leidžia tiek tyrėjui, tiek rizikos valdytojams koncentruotis į svarbiausius dalykus. Mokslas negali tęstis nesupaprastinus proceso, nes negalima visų problemų išspręsti vienu metu“ (Sjoberg 2000: 415). Rizikos socialinio suvokimo atveju kiekybinė metodologija leidžia operacionalizuoti teorinius konstruktus, aiškinančius rizikos sampratą visuomenėje lemiančius veiksniai, atskleisti reikšmingus įvairių visuomenės grupių požiūrių, vertinimų skirtumus.

Nagrinėjant riziką kaip socialinį konstruktą bei ją struktūruojančius veiksniai, tikslinga analizuoti rizikos suvokimą keliais lygiais, nes taip išsamiau atsiskleis kompleksiška rizikos samprata. Rizikos suvokimas gali būti veikiamas tiek objektyvių, tiek subjektyvių veiksnių. Visuomenės nuomonės empirinio tyrimo konceptualusis modelis pateikiamas paveiksle.

Pav. EMPIRINIO TYRIMO MODELIS: RIZIKOS SUVOKIMĄ VISUOMENĖJE LEMIANTYS VEIKSNIAI

Toliau išsamiai atskleidžiami metodologijos konceptualūs blokai. Šiame tyrime rizikos suvokimas nagrinėjamas kaip priklausomas kintamasis, ieškoma veiksnių, geriausiai nusakančių jo ypatumus. Analizuojamas trijų sričių rizikos suvokimas: klimato kaitos, branduolinės energetikos ir genetiškai modifikuotų organizmų. Rizikos suvokimas struktūruojamas trimis lygmenimis: asmeninis nerimas, lokalios rizikos vertinimas ir globalios rizikos vertinimas.

Nepriklausomų kintamųjų struktūrą sudaro objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai (žr. pav.)

Sociodemografinės charakteristikos. Struktūriniai ir kontekstiniai veiksniai

Lupton ir Tullock (2002) pažymi, kad Becko rizikos visuomenės teorija ignoruoja įvairių demografinių veiksnių, tokių kaip amžius, lytis, profesija, įtaką rizikos suvokimui. Tyrimai rodo, kad lytis yra reikšminga suvokiant riziką – moterys labiau nei vyrai linkusios manyti,

kad technologijų keliami grėsmė yra didesnė. Nustatyta (Balžekienė 2006), kad, pavyzdžiui, branduolinės energetikos keliamos grėsmės vertinimas priklauso nuo kontekstinių veiksnių (tautybės, religinės konfesijos), bet nepriklauso nuo tokių struktūrinių veiksnių, kaip pajamos ar išsimokslinimas.

Žinios / informuotumas

Žinios ir informacija yra vienos svarbiausių formuojant visuomenės požiūrį į technogenines rizikas. Analizuojant informuotumą svarbu ne tik, kiek žmonės žino viena ar kita tema, bet kiek jie domisi. Mejlgardas (2007) analizuoja ryšį tarp informuotumo, žinojimo ir dalyvavimo, vartodamas mokslinio pilietiškumo sampratą (angl. *scientific citizenship*).

Į tyrimo instrumentarijų įtraukti šie klausimų blokai: poreikis informacijai, informacijos šaltiniai, informacijos patikimumo vertinimas (susijęs su pasitikėjimo klausimais).

Pasaulėžiūra / vertybės

Rizikos suvokimas visuomenėje yra dalis platesnių požiūrių, pasaulėžiūros, vertybių, todėl svarbu ne tik analizuoti atskiras rizikos suvokimo dimensijas tiriant požiūrius į technologines rizikas, bet ir atskleisti rizikos suvokimo ypatumus ir sąlygiškumą platesniame bendrųjų vertybių kontekste. Šiame tyrime, taikant Inglehart (1988, 1997) vertybių kaitos teoriją, bus siekiama atskleisti, kaip išryškėjusios materialinės ir nematerialinės vertybės visuomenėje paveikia požiūrį į technogenines rizikas. Tyrimo instrumentarijaus teiginiai atskleidžia materialinių arba nematerialinių vertybių raišką visuomenėje. Klausimais apie sociokultūrinius visuomenės struktūros tipus (pagal Douglas (1986, 1992) teoriją, lietuviška klausimų adaptacija Balžekienės (2006)) siekiama iširti, ar sociokultūriniai gyventojų skirtumai turi reikšmės rizikos suvokimui. Tarp vertybes tiriančių klausimų įtraukta religingumo dimensija, nes daugelis technologijų dažnai kelia etikos ir moralės dilemas, todėl religingumas gali būti reikšmingas suvokiant riziką.

Požiūriai į gamtą

Technologinių rizikų suvokimas taip pat glaudžiai susijęs su visuomenės požiūriais į gamtą, žmogaus ir gamtos santykiu. Tyrimo modeliui pasirinktas požiūrių į gamtą tipologizavimas pagal tai, kokią poveikį gamtai daro žmogaus veikla; dar kitaip šie tipai išskiriami kaip mitai apie gamtą: kaprizinga, iškreipta / pakanti, palaki ir efemeriška gamta.

Mitų apie gamtą tipologiją ir scheminį atvaizdavimą pasiūlė Hollingas, Swarzas ir Thompsonas (Adams 2001: 49). Šie mitai atspindi skirtingus požiūrius į gamtos atsaką, sukeltą žmogaus veiklos pasekmių. *Palanki gamta* yra prognozuojama, dosni, stabili ir atleidžianti žmogui bet kurį pažeidimą. *Efemeriška gamta* yra trapi, nepatikima ir neatlaidi. Žmogaus nerūpestingumas gali išprovokuoti katastrofą, todėl būtina veikti atsargiai. *Iškreipta / pakanti gamta* yra prognozuojama tam tikrose ribose, tačiau dideli postūmiai gali sukelti netikėtus padarinius. *Kaprizinga gamta* yra neprognozuojama, ji gali būti ir dosni, tačiau įvykiai nekontroliuojami. Scheminis šių mitų apie gamtą atvaizdavimas tyrimo instrumentarijuje padės atskleisti, kokie požiūriai vyrauja Lietuvos visuomenėje.

Pasitikėjimo dimensija

Pasitikėjimas yra viena esminių dimensijų, nusakanti rizikos visuomenės bruožus. Becko (1992) teigimu, technologijų sukeltos rizikos, žmonių susidūrimas su nenumatytomis technologinės raidos pasekmėmis mažina visuomenės pasitikėjimą tiek mokslu, tiek politikais ir jų galimybėmis išspręsti kylančias globalias problemas (pvz., klimato kaitos problemą). Į sociologinius tyrimus, analizuojančius visuomenės požiūrius į technologijas (pvz., Eurobarometro tyrimai), taip pat dažniausiai įtraukiamos pasitikėjimo dimensijos. Kitas svarbus aspektas,

nusakantis rizikos visuomenės bruožus, yra legitimacinės galios suteikimas, t. y. kas turėtų priimti sprendimus dėl plečiamos rizikingos technologinės veiklos. Į metodologinį rizikos suvokimo modelį įtrauktos kelios pasitikėjimo dimensijos: bendras pasitikėjimas, pasitikėjimas pagal institucinius lygius (mokslas, politinis lygmuo, žiniasklaida, bendruomenės lygmuo), sprendimus priimančių agentų įvardijimas.

Piliečių dalyvavimo nuostatos

Rizikos visuomenėje piliečiai aktyviai įsitraukia į rizikos mažinimo veiklas, sprendimų priėmimą, tačiau svarbu atskirti dalyvavimą realioje veikloje nuo deklaruojamų intencijų. Mejlgaardas (2007) nurodo dvi dalyvavimo formas – vertikalųjį ir horizontalųjį dalyvavimą. Pagal tai, kiek žmonės domisi įvairiomis problemomis ir kiek yra informuoti, yra apibūdinamas mokslinis pilietiškumas (*scientific citizenship*).

Piliečių dalyvavimo aspektą tyrimo modelyje nusako šios dimensijos: deklaruojamos intencijos (ketinimai) – realus elgesys, asmeninis dalyvavimas – institucionalizuotas dalyvavimas.

Apibendrinus metodologines prielaidas buvo sudarytas tyrimo klausimynas reprezentatyviai visuomenės apklausai. Sudarant klausimyną, naudotasi Eurobarometro tyrimų klausimais, taip pat Balžekienės (2006), Rinkevičiaus (1998, 2002) ir Dunlap (2008) sudarytais tyrimų instrumentariais. Lentelėje pateikiami tyrimo instrumentariaus indikatoriai pagal tyrimo sritis.

Lentelė. RIZIKOS SUVOKIMO TYRIMO INSTRUMENTARIJUS: TYRIMO SRITYS IR INDIKATORIAI

Tyrimo sritys	Indikatoriai
Požiūriai į branduolinę energetiką	Naujos atominės elektrinės Lietuvoje būtinybės, perspektyvų, referendumo būtinumo vertinimas Ignalinos atominės elektrinės simbolinės reikšmės Naujos atominės elektrinės simbolinės reikšmės Pasitikėjimas mokslu ir technologijomis Institucinės atsakomybės vertinimas Naudojami informacijos šaltiniai Žiniasklaidoje pateikiamos informacijos vertinimas Nuomonė dėl mokslininkų nuostatų
Požiūriai į klimato kaitą	Klimato kaitos reiškinio supratimas Požiūriai į klimato kaitos priežastis Klimato atšilimo poveikio gyvenimo būdo pokyčiams vertinimas Klimato kaitos grėsmės globaliu, nacionaliniu ir asmeniniu lygiu vertinimas Teigiamų ir neigiamų klimato kaitos padarinių vertinimai Asmeninio indėlio, sprendžiant klimato kaitos problemas, suvokimas Pasitikėjimas mokslu ir technologijomis Institucinės atsakomybės vertinimas Naudojami informacijos šaltiniai Žiniasklaidoje pateikiamos informacijos vertinimas Nuomonė dėl mokslininkų nuostatų Žinojimo lygmuo
Požiūriai į genetiškai modifikuotus organizmus	Maisto produktų pirkimo įpročiai Eksperimentinės GMO plėtos, gamybos, prekinės išvaizdos, GM maisto vartojimo pasekmių ir jų žinojimo vertinimas Požiūriai į GMO plėtotę Lietuvoje Pasitikėjimas mokslu ir technologijomis Institucinės atsakomybės vertinimas Žiniasklaidoje pateikiamos informacijos vertinimas

Klausimynas apėmė ne tik rizikos suvokimą lemiančius veiksnius, bet ir išsamesnius gyventojų požiūrius į tris pagrindinius projekto tyrimo objektus – branduolinę energetiką, klimato kaitą bei genetiškai modifikuotus organizmus. Į klausimą taip pat įtraukti kontekstiniai klausimai, susiję su Lietuvos realijomis, pvz., siekiant atskleisti visuomenės požiūrius į branduolinę energetiką, buvo tiriami respondentų požiūriai į naujos atominės elektrinės statybą, į referendumo dėl atominės energetikos būtinybę, į atominės energetikos perspektyvas Lietuvoje.

Klausimyne dažniausiai naudota penkių balų Likert skalė, taip pat įtrauktas atsakymo variantas „sunku pasakyti“, nes kai kurie tyrimo klausimai (pavyzdžiui, nuomonės apie genetiškai modifikuotus organizmus) yra mažai žinomi Lietuvos visuomenei. Atsakydami į daugelį klausimų respondentai galėjo įrašyti savo atsakymo variantą, nes tai ypač svarbu taikant naujus instrumentarius, be to, leis adekvačiai patobulinti vėlesnius tyrimus.

IŠVADOS

Besiformuojančioje rizikos sociologijos teorinėje kryptyje gausu įvairių rizikos sąvokos bei rizikos suvokimo interpretacijų. Pagrindinės dimensijos, pagal kurias galima konceptualizuoti rizikos suvokimą, yra šios: mikro- ir makrolygmens, individualizmo ir struktūralizmo bei objektyvizmo ir konstruktyvizmo.

Rizikos suvokimo tyrimo metodologinis modelis apima subjektyvius ir objektyvius veiksnius, lemiančius tris rizikos suvokimo lygmenis – asmeninės, lokals ir globalios grėsmės. Objektyvūs veiksniai yra struktūriniai ir kontekstiniai, kurie, kaip rodo įvairūs sociologiniai tyrimai, yra reikšmingi aiškinant rizikos suvokimo skirtumus tarp įvairių kultūrų bei socialinių grupių. Informuotumas bei žinojimo lygis taip pat yra reikšmingas veiksnys, paaiškinantis netolygų rizikos suvokimą visuomenėje.

Daugelis sociologų pažymi, kad rizikos suvokimą lemia platesnės individo pasaulėžiūros bei vertybių sistema, todėl į rizikos suvokimo sociologinę operacionalizaciją būtina įtraukti subjektyvius veiksnius, tokius kaip religingumas, politinės pažiūros, požiūriai į gamtą. Metodologiniame modelyje išskirtos ir pasitikėjimo bei dalyvavimo dimensijos.

Rizikos suvokimo sociologiniams tyrimams būtina taikyti mišrius metodus, kurie leistų atskleisti tiek vidinę rizikos suvokimo struktūrą, tiek sąsajas su išoriniais veiksniais. Kuriant metodologiją taip pat labai svarbu įtraukti *kontekstinius*, kiekvienai šaliai būdingus, veiksnius, atsižvelgiant į tyrinėjamą rizikos sritį.

Tolesniuose tyrimuose būtų tikslinga išplėsti tiriamų ekologinių ir technologinių rizikų aprėptį įtraukiant tiek technologijas, su kuriomis susiduriame kasdieniniame gyvenime (pvz., mobilieji telefonai ar mikrobanginės krosnelės), tiek technologijas, apie kurias visuomenė mažai žino (pvz., nanotechnologijos), nes kiekviena technologija neišvengiamai kelia įvairius etikos bei socialinių prioritetų klausimus. Tokie tyrimai leistų išsamiai atskleisti visuomenės technologinių rizikų suvokimą, kuris yra kompleksiškas, intuityvus bei perteikiamas įvairiais socialiniais ir kultūriniais veiksniais bei procesais.

Literatūra

1. Adams, J. 2001. *Rizika*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
2. Balžekienė, A. 2006. *Socialinis branduolinės rizikos suvokimas: teorinės išvalgos ir jų refleksija Lietuvos visuomenės požiūriuose į Ignalinos AE*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas.
3. Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
4. Beck, U. 1995. *Ecological Politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press.
5. Douglas, M.; Wildavsky, A. 1982. *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley: University of California Press.
6. Douglas, M. 1986. *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. London: Routledge.
7. Douglas, M. 1992. *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London and New York: Routledge.
8. Drott-Sjöberg, B. M. 1997. "Perception of Radiation Risk", *Radiation and Society: Comprehending Radiation Risk* 3. Vienna: International Atomic Agency, 73–85.
9. Dunlap, R. 2008. *Climate-Change Views: Republican-Democratic Gaps Expand*. Prieiga per internetą: <http://www.gallup.com/poll/107569/ClimateChange-Views-RepublicanDemocratic-Gaps-Expand.aspx>
10. Fischhoff, B. et al. 2000. "How safe is safe enough? A psychometric study of attitudes toward technological risks and benefits", in *The Perception of Risk*, ed. P. Slovic. London: Earthscan Publications.
11. Gabe, J. 1995. "Health, medicine and risk: the need for a sociological approach", in *Medicine, Health and Risk. Sociological Approaches*, ed. J. Gabe. Oxford: Blackwell Publishers, 1–17.
12. Giddens, A. 1999. "Risk: Lecture 2 of A. Giddens", in *BBC Reith Lectures*. Prieiga per internetą: http://news.bbc.co.uk/hi/English/static/events/reith_99/week2/week2.htm
13. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
14. Giddens, A. 2002. "The Consequences of Modernity", in *Contemporary Sociological Theory*, eds. C. Calhoun et al. Oxford: Blackwell Publishing.
15. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
16. Grove-White, R. 1997. *Science, Trust and Social Change*. The Royal Society, 53–58.
17. Hannigan, J. A. 1995. *Environmental Sociology: a Social Constructionist Perspective*. London and New York: Routledge.
18. Inglehart, R. 1988. "The Renaissance of Political Culture", *American Political Science Review* 82(4): 1203–1230.
19. Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
20. Jaeger, C. C.; Renn, O.; Rosa, E. A.; Webler, Th. 2001. *Risk, Uncertainty and Rational Action*. London and Sterling: Earthscan.
21. Krimsky, Sh. 1992. "The role of theory in risk studies", in *Social Theories of Risk*, eds. Sh. Krimsky, D. Golding. London: Praeger, 3–22.
22. Luhmann, N. 1993. *Risk: a Sociological Theory*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
23. Lupton, D. 1999. *Risk*. London: Routledge.
24. Lupton, D.; Tulloch, J. 2002. "Risk is part of your life: risk epistemologies among a group of Australians", *Sociology* 36(2): 317–334.
25. Mejlgard, N. 2007. *Scientific Citizenship. Conceptualization, Contextualization & Measurement*. PhD thesis. Aalborg University.
26. Rinkevičius, L. 1998. *Ecological Modernization and its Perspectives in Lithuania: Attitudes, Expectations, Actions*. Doctoral Thesis. Kaunas: Kaunas University of Technology.
27. Rinkevičius, L. 2002. „Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 108–115.
28. Sjöberg, L. 2000. "The methodology of risk research", *Quality and Quantity* 34: 407–418.
29. Skarderud, F. 2001. *Nerimas. Klajonės po modernųjų Aš*. Vilnius: Tyto alba.
30. Slovic, P. 1987. "Perception of risk", *Science* 236: 280–285.
31. Slovic, P. 2000. *The Perception of Risk*. London: Earthscan Publications.
32. Strydom, P. 2002. *Risk, Environment and Society*. Open University Press.

AISTĖ BALŽEKIENĖ

Risk perception: sociological conceptualization and methodological approaches to public opinion research

Summary

The article presents methodological assumptions of the empirical research of risk perception. This methodology is based upon social theories of risk, and attention is focused on the perception of environmental and technological risks. The sociological conceptualization of risk perception emphasizes subjective and intuitive evaluations that influence the acceptability or rejection of various technologies.

The article presents and discusses the main dimensions of risk perception in various social theories, namely micro vs. macro, individualism vs. structuralism and objectivism vs. constructivism. The methodological model of risk perception research is structured according to the objective and subjective factors influencing risk perception in society. The contextual questions addressing special issues characteristic of certain cultures or countries are an important part of risk perception methodology. The article also presents the structure of questionnaire indicators, aiming at revealing risk perception in the fields of climate change, nuclear energy and genetically modified organisms.

Key words: risk perception, ecological and technological risks, risk society, public opinion research methodology